

DAVID ABULAFIA

Η
ΜΕΓΑΛΗ
ΘΑΛΑΣΣΑ

Οι περιπέτειες
των λαών της Μεσογείου

ΤΙΤΛΟΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ: THE GREAT SEA
Από τις Εκδόσεις Allen Lane, Λονδίνο 2011
ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Η Μεγάλη Θάλασσα**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: David Abulafia
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ελένη Χαλαζιά
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Κυριάκος Αθανασιάδης
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Coralie
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Άγγελος Ελεύθερος & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Ηλιόπουλος Θ. – Ροδόπουλος Π. Ο.Ε.

© David Abulafia, 2011

First published in Great Britain, in the English language by Penguin Books Ltd.

© Εικόνες εξωφύλλου: Osterreichische Nationalbibliothek,
Vienna/Alinari/Bridgeman Art Library.

© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2012

Πρώτη έκδοση: Απρίλιος 2012

ISBN 978-960-496-534-2

*Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά
και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121

144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Μαυρομυχάλη 1

106 79 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head office: 121, Tatoiou Str.

144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 1, Mavromichali Str.

106 79 Athens, Greece

Tel.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

DAVID ABULAFIA

Η

ΜΕΓΑΛΗ

ΘΑΛΑΣΣΑ

Οι περιπέτειες
των λαών της Μεσογείου

Μετάφραση:
Ελένη Χαλαζιά

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση:
Θάνος Βερέμης

Στη μνήμη των προγόνων μου

Το πλοίο της ελπίδας μου πλέει στη θάλασσα του κακού
Χρόνου, που απλώνει το δίχτυ του μπροστά μου.
Οδήγησέ το, πρίγκιπά μου, με ασφάλεια στο λιμάνι –
Πάνω στα φτερά της ευσπλαχνίας σου και του ελέους σου.

ΜΕΪΡ ΑΜΠΟΥΛΑΦΙΑ, «Έκκληση για μία διακοπή φόρου»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατάλογος εικόνων	11
Σύστημα γραφής ξένων ονομάτων και χρονολογιών	15
Πρόλογος στην ελληνική έκδοση	17
Πρόλογος	23
Εισαγωγή: Μία θάλασσα με πολλά ονόματα	29

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ • Η ΠΡΩΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ, 22000 π.Χ. - 1000 π.Χ.

1. Απομόνωση και μόνωση, 22000 π.Χ. - 3000 π.Χ.	41
2. Χαλκός και ορείχαλκος, 3000 π.Χ. - 1500 π.Χ.	54
3. Έμποροι και ήρωες, 1500 π.Χ. - 1250 π.Χ.	69
4. Λαοί της θάλασσας και λαοί της στεριάς, 1250 π.Χ. - 1100 π.Χ.	83

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ • Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ, 1000 π.Χ. - 600 μ.Χ.

1. Οι έμποροι της πορφύρας, 1000 π.Χ. - 700 π.Χ.	105
2. Οι διάδοχοι του Οδυσσέα, 800 π.Χ. - 550 π.Χ.	126
3. Ο θρίαμβος των Τυρρηνών, 800 π.Χ. - 400 π.Χ.	144
4. Προς τον Κήπο των Εσπερίδων, 1000 π.Χ. - 400 π.Χ.	164
5. Θαλασσοκρατορίες, 550 π.Χ. - 400 π.Χ.	177
6. Ο φάρος της Μεσογείου, 350 π.Χ. - 100 π.Χ.	194
7. «Η Καρχηδόνα πρέπει να καταστραφεί», 400 π.Χ. - 146 π.Χ.	212
8. «Η θάλασσά μας», 146 π.Χ. - 150 μ.Χ.	239
9. Παλιές και νέες πίστιες, 1 μ.Χ. - 450 μ.Χ.	261
10. Διάλυση, 400-600.....	276

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ • Η ΤΡΙΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ, 600-1350

1. Μεσογειακά σκάφη, 600-900	293
2. Διασχίζοντας τα σύνορα μεταξύ Χριστιανοσύνης και Ισλάμ, 900-1050	311

3. Η μεγάλη σαρωτική αλλαγή, 1000-1100	324
4. «Κέρδος εκ Θεού», 1100-1200	340
5. Δρόμοι διαμέσου της θάλασσας, 1160-1185	358
6. Η πτώση και η άνοδος των Αυτοκρατοριών, 1130-1260	373
7. Έμποροι, μισθοφόροι και ιεραπόστολοι, 1220-1300	389
8. Σεράτα – Κλείσιμο, 1291-1350	411

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ • Η ΤΕΤΑΡΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ, 1350-1830

1. Επίδοξοι Ρωμαίοι Αυτοκράτορες, 1350-1480	431
2. Μεταμορφώσεις στη Δύση, 1391-1500	451
3. Ιερές και ανίερες συμμαχίες, 1500-1550	471
4. <i>Ακντενίζ</i> – Η μάχη για τη Λευκή Θάλασσα, 1550-1571	489
5. Παρεμβαίνοντες στη Μεσόγειο, 1571-1650	515
6. Διασπορές σε απόγνωση, 1560-1700	533
7. Ενθάρρυνση σε άλλους, 1650-1780	551
8. Η οπτική μέσα από το ρωσικό πρίσμα, 1760-1805	568
9. Ντέηδες, μπέηδες και μπασάου, 1800-1830	588

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ • Η ΠΕΜΠΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ, 1830-2010

1. Όποτε θα συναντηθούν αυτές οι δυο, 1830-1900	609
2. Ο Έλληνας και ο μη Έλληνας, 1830-1920	627
3. Οθωμανική έξοδος, 1900-1918	638
4. Μια ιστορία τεσσαερισήμισι πόλεων, 1900-1950	649
5. <i>Mare nostrum</i> – Ξανά, 1918-1945	668
6. Μια κατακεραματισμένη Μεσόγειος, 1945-1990	681
7. Η τελευταία Μεσόγειος, 1950-2010	697
<i>Συμπέρασμα: Διασχίζοντας τη θάλασσα</i>	711
<i>Περαιτέρω μελέτη</i>	719
<i>Σημειώσεις</i>	721
<i>Ενρετήριο κυρίων ονομάτων</i>	793

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

1. Η Μνάντσα στη Μάλτα (akg-images / Ράινερ Χάκενμπεργκ).
2. Η «Κοιμομένη Κυρία» (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Βαλέτα, Μάλτα – φωτογραφία: akg-images / Έρικ Λέσινγκ).
3. Κυκλαδικό ειδώλιο, περ. 2700 π.Χ., από ελληνική ιδιωτική συλλογή (Χάνι Σνεεμπέλι / Βιβλιοθήκη Τέχνης Μπρίτζμαν).
4. Γυναικείο κεφάλι, της πρώιμης Κυκλαδικής Β΄ Περιόδου, 2700-2400 π.Χ. (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι – φωτογραφία: Ζιροντόν / Βιβλιοθήκη Τέχνης Μπρίτζμαν).
5. Βάζο με απεικόνιση χταποδιού από την Κνωσό, 1500 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Κρήτη, Ελλάδα – φωτογραφία: Μπέριναρντ Κοξ / Βιβλιοθήκη Τέχνης Μπρίτζμαν).
6. Νωπογραφία, περ. 1420 π.Χ., από τον τάφο του πρωθυπουργού του Φαραώ, Ρεχμίρε, στην Άνω Αίγυπτο (Μαίρη Έβανς / Interfoto).
7. Νωπογραφία από το Ακρωτήρι στη Θήρα, 16ος αι. π.Χ. (akg-images / Έρικ Λέσινγκ).
8. Χρυσή νεκρική μάσκα από τις Μυκήνες, περ. 1500 π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα – φωτογραφία: akg-images / Έρικ Λέσινγκ).
9. Πρώιμο πήλινο πρόσωπο Φιλισταίου από σαρκοφάγο, στο Μπετ Σεάν στο βόρειο Ισραήλ (Ισραηλινό Μουσείο [IDAM], Ιερουσαλήμ – φωτογραφία: akg-images / Έρικ Λέσινγκ).
10. Το Βάζο των Πολεμιστών του 12ου αιώνα π.Χ. από τις Μυκήνες (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα – φωτογραφία: akg-images).
11. Ζωφόρος από το ναό Μαντινάτ Χάμπου στην Άνω Αίγυπτο (akg-images / Έρικ Λέσινγκ).
12. Φοινικική επιγραφή στη Νόρα της νότιας Σαρδηνίας (Ρότζερ-Βάιολετ / Topfoto).
13. Στήλη στην Καρχηδόνα, περ. 400 π.Χ. (Ρότζερ Γουντ / Corbis).
14. Μοντέλο φοινικικού πλοίου (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Βηρυτός – φωτογραφία: Φιλίπ Μεγιάρ / akg-images).
15. Φοινικικό αργυρό νόμισμα (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Βηρυτός – φωτογραφία: akg-images / Έρικ Λέσινγκ).
16. Το Βάζο Τσίγκι που βρέθηκε κοντά στους Βήιους, περ. 600 π.Χ. (Εθνικό Μουσείο της Βίλα Τζούλια, Ρώμη – φωτογραφία: akg-images / Νιματαλάχ).
17. Πλάκα από τις ορειχάλκινες πύλες του ασσυριακού βασιλικού παλατιού

- στο Μπαλιουάτ, από τον 9ο αι. π.Χ. (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι – φωτογραφία: akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
18. Διονυσιακός κρατήρας των τελών του 6ου αι. π.Χ. (Staatliche Antikensammlung & Glyptothek, Μόναχο – φωτογραφία: akg-images).
  19. Νωπογραφία από την Ταρκυνία, τέλη του 6ου αι. π.Χ. (akg-images / Νιμαπαλάχ).
  20. Μαρσιλιάνα ντ'Άλμπένα της Ετρουρίας, 7ος αι. π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Φλωρεντίας – φωτογραφία: akg-images / Άλμπουμ / Ορονόζ).
  21. Χρυσή πινακίδα από τους Πύργους, στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. (Εθνικό Μουσείο της Βίλα Τζούλια, Ρώμη – φωτογραφία: akg-images / Νιμαπαλάχ).
  22. Ετρουσικό κούλο κράνος (Θεματοφυλάκιο του Βρετανικού Μουσείου).
  23. Πύργος του Ορόλο, Σαρδηνία (akg-images / Ράινερ Χάκενμπεργκ).
  24. Σαρδηνική ορειχάλκινη βάρκα, περ. 600 π.Χ. (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Κάλιαρι – φωτογραφία: akg-images / Ηλέκτρα).
  25. Προτομή του Περίανδρου (Μουσείο Βατικανού).
  26. Προτομή του Μεγάλου Αλεξάνδρου (Print Collector / Heritage-Images / Imagestate).
  27. Η «Ντάμα του Έλτσε» (ullstein bild – Ηνωμένα Αρχαία).
  28. Προτομή του Σέραπι (akg-images / ullstein bild).
  29. Καρχηδονιακό νόμισμα με τον Μελλάρτ (Θεματοφυλάκιο του Βρετανικού Μουσείου).
  30. Ορειχάλκινο νόμισμα του Νέρωνα (Θεματοφυλάκιο του Βρετανικού Μουσείου).
  31. Νόμισμα με την Κλεοπάτρα (Θεματοφυλάκιο του Βρετανικού Μουσείου – φωτογραφία: akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
  32. Νόμισμα του Νέρωνα που δείχνει την ολοκλήρωση του λιμανιού στην Όστια (Θεματοφυλάκιο του Βρετανικού Μουσείου).
  33. Ανάγλυφο ρωμαϊκής τετρακοντόρου από την Πραίνεστο, τη σημερινή Παλαιστίνη (akg-images / Πίτερ Κόνολι).
  34. Νωπογραφία ενός λιμανιού κοντά στη Νάπολη, πιθανώς του Πουτεόλι (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Νάπολη – φωτογραφία: akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
  35. Μωσαϊκό του 6ου αιώνα μ.Χ. που δείχνει τον βυζαντινό στόλο στην Κλάση, από τη βασιλική του Αγίου Απολλιναρίου στη Ραβέννα (akg-images / Cameraphoto).
  36. Κορωνίδα από τη συναγωγή στην Όστια, 2ος αιώνας (φωτογραφία: Setreset / Wikimedia Commons).
  37. Επιγραφή από τη συναγωγή στην Όστια (akg-images).
  38. Πινακίδα από την Πάλα ντ' Όρο, από τη Βασιλική του Αγίου Μάρκου στη Βενετία (akg-images / Cameraphoto).

39. Άποψη του Αμάλφι, του 1885 (Archiv für Kunst und Geschichte, Βερολίνο – φωτογραφία: akg-images).
40. *Μπασιόνο* της Μαγιόρκα (Εθνικό Μουσείο του Σαν Ματέο, Πίζα).
41. Χαν αλ-Ουμντάν, Άκρα, Ισραήλ (φωτογραφία: Αριέλ Παλμόν / Wikimedia Commons).
42. Το βενετικό τέθριππο (Μίμο Γιόντιτσε / Corbis).
43. Ύστερος μεσαιωνικός χάρτης, αντίγραφο κάποιου που σχεδίασε ο Ιντρίσι (Wikimedia Commons).
44. Πορτογάλνος χάρτης της Μαγιόρκα, αρχές του 14ου αι. (Βρετανική Βιβλιοθήκη).
45. Τοιχογραφίες που δείχνουν την κατάληψη της Πόλης της Μαγιόρκα το 1229 (Μουσείο Καταλονίας, Βαρκελώνη – φωτογραφία: akg-images / Bildarchiv Steffens).
46. Το Εξ-Μορτ, στην Καμάρζ της Γαλλίας (φωτογραφία: Μπέρτραντ Ρίγκερ / Hemis / Corbis).
47. Η Γένοβα, όπως αποτυπώθηκε στο *Χρονικό της Νυρεμβέργης* του Χάρτμαν Σέντελ το 1493 (με την άδεια του Πρύτανη του Κολεγίου Γκονβίλ και Κάιους, του Κέιμπριτζ).
48. Το Ντουμπρόβνικ (φωτογραφία: Τζόναθαν Μπλερ / Corbis).
49. Μπολ του Μανίσεσ (Μουσείο Βικτώριας και Αλβέρτου, Λονδίνο).
50. Αναθηματικό μοντέλο ενός φορτηγού πλοίου, περ. 1420 (Ναυτικό Μουσείο, Ρότερνταμ).
51. Το Χρηματιστήριο στη Βαλένθια (φωτογραφία: Φέλιβετ / Wikimedia Commons).
52. Πρώιμο χειρόγραφο αντίγραφο του *Προξενείου της Θάλασσας* (Άλμπουμ / Ορονόζ / akg-images).
53. Πορτρέτο του Μωάμεθ Β΄ από τον Τζεντίλε Μπελίνι (akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
54. Γαλλική μικρογραφία της πολιορκίας της Ρόδου (λεπτομέρεια: Συλλογή Γκρέιντζερ, Νέα Υόρκη).
55. Πορτρέτο του ναυάρχου Χάιρ-εντ-ντιν, το 1540, από τον Νακέπ Ρέις Χαϊντάρ (Μουσείο Παλατιού Τοπ Καπί, Κωνσταντινούπολη, Τουρκία / Βιβλιοθήκη Τέχνης Μπρίτζμαν).
56. Πορτρέτο του Αντρέα Ντόρια (Παλάτιο Μπιάνκο, Τζένοα – φωτογραφία: akg-images / Ηλέκτρα).
57. Προπαρρασκειαστικός πίνακας που δείχνει την κατάληψη της Γολέτα από τους Ισπανούς (akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
58. Η εκδίωξη των Μορόσκο, 1613, από τους Περ Ορόμιγκ και Φρανσίσκο Περάλτα (ullstein bild / Αϊσα).
59. Η βενετική ναυτική νίκη εις βάρος της Τουρκίας το 1661 από έναν ανώ-

- νυμο καλλιτέχνη της Βενετικής Σχολής (Μουσείο Κορέρ, Βενετία – φωτογραφία: akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
60. Η έφοδος στο Μαχόν, 1756, από έναν ανώνυμο Γάλλο καλλιτέχνη (Ναυτικό Μουσείο, Παρίσι – φωτογραφία: akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
61. Η εκτέλεση του ναυάρχου Μπινγκ, περ. 1760, βρετανική σχολή (Εθνικό Ναυτικό Μουσείο, Γκρίνουιτς, Λονδίνο).
62. Πορτρέτο του ναυάρχου Φιοντόρ Ουσάκοφ από έναν ανώνυμο καλλιτέχνη του 19ου αιώνα (Κεντρικό Ναυτικό Μουσείο, Αγία Πετρούπολη – φωτογραφία: akg-images / RIA Novosti).
63. Πορτρέτο του ναυάρχου Σάμιουελ Χουντ, 1784, από τον Τζέιμς Νόρθκοτ (Εθνικό Ναυτικό Μουσείο, Λονδίνο / Βιβλιοθήκη Τέχνης Μπρίτζμαν).
64. Πορτρέτο του Φερδινάνδου φον Χόμπες από τον Αντόνιο Χουερέμπ (σε αυτόν αποδίδεται), στο Προεδρικό Παλάτι της Βαλέτα στη Μάλτα (φωτογραφία από ευγενική παραχώρηση της Κληρονομιάς Μάλτας).
65. Πορτρέτο του Στίβεν Ντεκατίρ, περ. 1814, από τον Τόμας Σάλι (Μουσείο Αρτγουοτερ Κεντ της Φιλαδέλφειας / ευγενική παραχώρηση της Συλλογής Ιστορικής Λέσχης της Πενσιλβάνια / Βιβλιοθήκη Τέχνης Μπρίτζμαν).
66. Το Πορτ Σάιντ το 1880 (Wikimedia Commons).
67. Η προκυμαία του Λόιντ στην Τεργέστη, περ. 1890 (adoc-photos).
68. Η Μεγάλη Πλατεία, ή Πλατεία Μεχμέτ Αλί, στην Αλεξάνδρεια, περ. 1915 (Αρχείο Βέρνερ Φόρμαν / Musees Royaux, Βρυξέλλες / Heritage-Images / Imagestate).
69. Η ιταλική κατοχή της Λιβύης, 1911 (akg-images).
70. Η επίθεση κατά των γαλλικών πολεμικών πλοίων που ναυλοχούσαν στο Μερς-ελ-Κεμπίρ τον Οκτώβριο του 1940 (φωτογραφία: Μπέτμαν / Corbis).
71. Βρετανικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Σικελία το 1943 (Αυτοκρατορικό Πολεμικό Μουσείο, Λονδίνο, A17918).
72. Πλοίο που μεταφέρει Εβραίους πρόσφυγες στη Χάιφα, 1947 (φωτογραφία: akg-images / Israelimages).
73. Ο Σαρλ Ντε Γκολ στην Αλγερία, 1958 (akg-images / Έριχ Λέσινγκ).
74. Σκηνή στην παραλία στο Λιορέτ δε Μαρ (Φρανκ Λούκασεκ / Corbis).
75. Παράνομοι μετανάστες από την Αφρική προσπαθούν να αποβιβαστούν σε ισπανικό έδαφος (EFE / Τζ. Ρέιτζελ).

σελ. 663: Γελοιογραφία του 1936 από την εφημερίδα *Falastin* (Mark Levine, *Overthrowing Geography*, Καλιφόρνια, 2005).

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: Το *Μπρίκι* του Γκουστάβ Λε Γκρέι (V&A Images, Μουσείο Βικτώριας και Αλβέρτου, Λονδίνο).

ΣΥΣΤΗΜΑ ΓΡΑΦΗΣ ΞΕΝΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΩΝ

Η μεταφορά της γραφής των ξένων ονομάτων αποτελεί εφιάλη σε ένα βιβλίο που καλύπτει μία τόσο μακρά περίοδο, και η συνέπεια είναι αδύνατη. Έχω προσπαθήσει να συνδυάσω την αυθεντικότητα με τη σαφήνεια. Αναφορικά με τα ελληνικά, ας σημειωθεί απλώς ότι η αρχαία Θεσσαλονίκη γίνεται η οθωμανική Σαλονίκη (Σελανίκ) και μετά εκ νέου η σύγχρονη Θεσσαλονίκη, ενώ η Επίδαμνος, το Δυρράχιον, το Διράχιουμ, το Ντουράτσο και το Ντούρες είναι όλα το ίδιο μέρος στην Αλβανία σε διαφορετικές εποχές. Έχω χρησιμοποιήσει το τρέχον όνομα της περιόδου για την οποία γράφω. Παρόμοια προβλήματα ανακύπτουν με τα εβραϊκά, τα τουρκικά και τα αραβικά ονόματα. Κατά μήκος της κροατικής και της μαυροβούνιας ακτής έχω προτιμήσει τις σλαβικές φόρμες, αφού τώρα χρησιμοποιούνται ευρέως, κι έτσι χρησιμοποιώ τον όρο Ντουμπρόβνικ αντί για Ραγούζα, αλλά (μη έχοντας κάποιο εξίσου κομψό όνομα για τους κατοίκους) έχω αποκαλέσει τους κατοίκους της «Ραγούζιους».

Ένα άλλο επίμαχο ζήτημα είναι το αν θα χρησιμοποιήσει κανείς χριστιανικό τρόπο χρονολόγησης με π.Χ. και μ.Χ., ή το σύγχρονο υποκατάστατό του, ή μάλλον (όπως συνήθιζε να προτείνει ο Τζόζεφ Νίνταμ) ένα απλό «-» και «+». Επειδή αυτές οι παραλλαγές παράγουν ακριβώς τις ίδιες ημερομηνίες όπως και τα π.Χ. και μ.Χ., δεν είμαι βέβαιος για το ποιο πλεονέκτημα κομίζουν. Όσοι αισθάνονται άβολα με τα προ Χριστού και μετά Χριστόν είναι ελεύθεροι να αποφασίσουν ότι τα π.Χ. και μ.Χ. σημαίνουν κάποιον άλλο συνδυασμό λέξεων, όπως «παλαιά χρονολογία» και «μοντέρνα χρονολογία».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η Μεσόγειος ως βιότοπος ανθρώπων και πολιτισμών είναι για τους ιστορικούς που κατέγραψαν τη σημασία της σαν το υγρό στοιχείο που πλεονάζει μέσα μας, απαραίτητο για την ανάπτυξη κνττάρων, ιστών και οργάνων. Μέσα στην εσωτερική μας θάλασσα επαναλαμβάνεται αέναα η ιστορία του κόσμου, από το σκίρτημα της αμοιβάδας ως το χτύπο της καρδιάς.

Την πρώτη μου ιστορία της Μεσογείου την αγόρασα για να τη δωρίσω στον πατέρα μου τα Χριστούγεννα του 1957. Ήταν του Εμίλ Λούντβιχ, γνωστού για τις βιογραφίες μεγάλων ανδρών, σε φτηνή έκδοση («Προμηθέας»), δύο τόμων (1954-1955) και μετάφραση από τα γαλλικά του Μιχάλη Λίλλη. Από τον Πρόλογο μαθαίνουμε ότι το έργο ολοκληρώθηκε στη Σάντα Μπάρμπαρα της Καλιφόρνιας το 1942-43, όπου ο συγγραφέας είχε καταφύγει για να γλιτώσει από τη γερμανική κατοχή της Γαλλίας. Από τον Πρόλογο κιόλας ο Λούντβιχ μάς δίνει το στίγμα του: «Αν υπάρχει καμιά άλλη Ιστορία από εκείνη του πνεύματος, αυτή βρίσκεται στην απόδοση των ανθρώπινων χαρακτηριστικών και της σημασίας των μεγάλων ηγετών [...]. Η πολιτική οικονομία παρέχει με τους αριθμούς της σπουδαία δεδομένα, όχι όμως και συμπεράσματα» (σ. 10). Ο Λούντβιχ έγραψε την ιστορία της Μεσογείου σαν μια ευχάριστη βιογραφία, γεμάτη περιπέτειες και απρόοπτα.

Η δεύτερη για μένα Μεσόγειος υπήρξε του Γάλλου καθηγητή, Φερνάν Μπροντέλ, Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός Κόσμος την Εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας (1949). Άρχισε το 1923 ως συγγραφή διπλωματικής ιστορίας και κατέληξε σε μια σύνθετη καταγραφή όλων των στοιχείων μισού αιώνα της Μεσογείου. Έγινε έκτοτε το υπόδειγμα της συνολικής (φυσικής, οικονομικής, δημογραφικής, πολιτισμικής, πολιτικής) ιστορίας που παρήγαγε η περίφημη σχολή των Annales. Ο σοβαρότερος προβληματισμός του Μπροντέλ είναι κατά πόσο η οθωμανική Μεσόγειος διέσπασε μια πολιτισμική ενότητα που διήρκεσε δύο χιλιάδες χρόνια. Η απάντησή του μάλλον ενδίδει στο πολιτικά ορθό. «Διατηρώ την πεποίθηση ότι η τουρκική Μεσόγειος ζούσε και ανέπνεε με τους ίδιους ρυθμούς με αυτούς του χριστιανικού της τμήματος» (αγγλική έκδοση, 1972, σ. 14). Πέντε αιώνες αργότερα το ερώτημα παραμένει. Είναι τάχα η σημερινή ισλαμική Μεσόγειος σε αρμονία με τις ευρωπαϊκές όχθες της «Μεγάλης Θάλασσας»;

Η απάντηση που δίνει ο Ντέιβιντ Αμπουλάφια στις 428 από τις 718 σελίδες της ιστορίας του για τη Μεσόγειο είναι αρνητική. Κατ' αυτόν, η διάσπαση της ενότητας που σημειώνεται τον έβδομο αιώνα με την άνοδο του Ισλάμ δεν απο-

καθίσταται ποτέ. Από τη σελίδα 291 η ιστορία της θάλασσας επικεντρώνεται σε μια σύγκρουση πολιτισμών.

Το έργο του Αμπουλάφια, Η Μεγάλη Θάλασσα – Οι περιπέτειες των λαών της Μεσογείου είναι ένας άθλος συγκομιδής πληροφοριών με εκκίνηση το 22.000 π.Χ. και κατάληξη το 2010 μ.Χ. Είναι φυσικό σε έργο τόσο εκτατικό να υπάρχουν ανισότητες στο χειρισμό των γεγονότων και των στοιχείων. Σε γενικές γραμμές η αρχαία και μεσαιωνική ιστορία της Μεσογείου του Αμπουλάφια προσφέρουν τα πιο στοχαστικά αποτελέσματα, ενώ οι νεότεροι χρόνοι υπολείπονται στην ανάλυση των πληροφοριών και χρωματίζονται από τις προκαταλήψεις του συγγραφέα. Ο Έλληνας αναγνώστης δεν θα βρει μνεία του πολέμου των ελληνικών δυνάμεων στην Αλβανία, ενώ θα πληροφορηθεί οκ ολίγα για την αντίσταση της Μάλτας στους βομβαρδισμούς του άξονα. Ο Αμπουλάφια αριθμεί τους Έλληνες της Μικράς Ασίας πριν από την Καταστροφή σε 800.000 αντί του διπλάσιου περίπου αριθμού και συνδέει τη «Μεγάλη Ιδέα» με τους Ρώσους Τσάρους!

Αντίθετα, οι περιγραφές και αναλύσεις της αρχαιότητας είναι εντυπωσιακές. Από την εξόρυξη χαλκού στην Κύθνο και την ανάμειξή του με κασίτερο για την παραγωγή του μπρούντζου, ως τον εμπορικό ανταγωνισμό Ελλήνων, Φοινίκων και Ρωμαίων, ο αναγνώστης εκτίθεται σε πλούτο πληροφοριών και ανάταξη της ιστορικής επιστήμης. Προς μεγάλη ευχαρίστηση των Ελλήνων αναγνωστών που διδάχτηκαν τη βυζαντινή ιστορία ως τμήμα της ελληνικής, ο Αμπουλάφια αποκαλεί τους Βυζαντινούς, κατά τη δυτική παράδοση, Έλληνες.

Οι μεταμορφώσεις της Σικελίας απασχολούν εν εκτάσει τον συγγραφέα, από τον αρχαίο ανταγωνισμό των Ελλήνων με τους Φοίνικες, τη σταδιακή ρωμαϊκή κατάκτηση και μετά τους αγώνες ανάμεσα στους γηγενείς και τους Άραβες, τους Βυζαντινούς και τους Λατίνους, τους Ιταλούς και τους Γάλλους επικυρίαρχους. Στο πεδίο της θάλασσας οι Έλληνες εκτοπίζουν τους Φοίνικες και τους Πέρσες, οι Ρωμαίοι τους Καρχηδόνιους, οι Βενετοί τους Βυζαντινούς και η Βενετία ανταγωνίζεται ως τον 16ο αιώνα τη Γένοβα ενώ οι Γενουάτες πολεμούν διαρκώς με τους Καταλανούς. Ο Αμπουλάφια θεωρεί ότι οι ανταγωνισμοί των ποικίλων εθνοτήτων είναι σαν τις προσμίξεις των ποταμών που εμπλουτίζουν τη Μεσόγειο με την ιλή τους.

Ζωτική παρέμεινε η σημασία των αγαθών που προκάλεσαν τις μεγάλες εμπορικές και στρατιωτικές συγκρούσεις: σκλάβοι, λάδι, αλάτι, κρασί, μεταλλεύματα, σιτάρι και, κατά τη ρωμαιοκρατία, έργα τέχνης από ελληνικά εργαστήρια. Σημειώνει ότι το 1281 δύο γενοβέζικα πλοία και ένα από τη Μαγιόρκα μετέφεραν για πρώτη φορά μαλλί από το Λονδίνο στην Ιταλία. Το εμπόριο του μαλλιού και των υφασμάτων της Φλάνδρας συσσωρεύσε πλούτο στα κέντρα της δυτικής Ευρώπης και έγινε αιτία μεγάλων συγκρούσεων ανάμεσα σε Γάλλους, Βρετανούς, Φλαμανδούς και Γερμανούς.

Οι προτιμήσεις του Αμπουλάφια στην ιστορία των ιδεών είναι ιδιότυπες. Μια σελίδα για τον Αριστοτέλη, δύο για τον Πλάτωνα και τον Μαιμονίδη και τέσσερις για τον Πολύβιο. Καλός μαθητής του Μπροντέλ, ο Αμπουλάφια ενδιαφέρεται περισσότερο για την πορεία της πανώλους από ό,τι για την ιστορία των ιδεών. Περιγράφει έτσι με λεπτομέρειες την εξάπλωση της επιδημίας το 1340, η οποία υπήρξε καίριο χτύπημα για τις ισλαμικές όσο και για τις χριστιανικές χώρες της Μεσογείου, που έχασαν σε μικρό διάστημα τον μισό πληθυσμό τους. Υπεύθυνοι για τη διάδοση της βουβωνικής πανώλους ήταν οι Γενουάτες έμποροι και ναυτικοί της Μαύρης Θάλασσας και ειδικότερα της Κριμαίας. Όταν τα μογγολικά σίφη πολιορκήσαν την Κάφφα το 1347, έφεραν και τους θανατηφόρους ψύλλους που συντρόφευαν τα ζώα τους. Οι ξενιστές των ψύλλων που ταξίδευαν στα αμπάρια των Γενουατών με προορισμό τα μεγάλα λιμάνια ήταν οι μαύροι αρουραίοι. Σε μικρό διάστημα οι πληθυσμοί της Κωνσταντινουπόλεως, της Αλεξάνδρειας και της Γάζας αποδεκατίστηκαν από το λοιμό. Η Μεσσήνη ήταν το πρώτο δυτικό λιμάνι όπου ξέσπασε ο «μαύρος θάνατος» το 1347. Οι κάτοικοι κατέφυγαν στην ενδοχώρα μεταφέροντας τη συμφορά σε όλη τη Σικελία. Με τον ίδιο τρόπο η πανούκλα διαδόθηκε μέσω Βαρκελώνης στο μεγαλύτερο μέρος της Ιβηρικής χερσονήσου και από εκεί στη δυτική Ευρώπη. Ο λοιμός δεν προκάλεσε μόνιμη ύφεση στις οικονομίες της Μεσογείου. Καθώς η δραματική μείωση του πληθυσμού ελάττωσε και τη ζήτηση αγροτικών προϊόντων, οι περιθωριακές καλλιέργειες αφέθηκαν να γίνουν βοσκοτόποι, ενώ οι πιο αποδοτικές γαίες αφιερώθηκαν σε εξειδικευμένες καλλιέργειες που παρακολουθούσαν τη ζήτηση στις οδούς του εμπορίου.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στους θαλασσοκράτορες Βενετούς και Γενουάτες εντάθηκε τον 15ο αιώνα με πολιορκίες της Βενετίας και της Γένοβας από τους συνασπισμούς που σχημάτισαν οι δύο εμπορικοί ανταγωνιστές. Όμως το γεγονός που αναστάτωσε τον δυτικό κόσμο της Μεσογείου ήταν η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Τούρκους-Οθωμανούς το 1453. Από εκεί οι Οθωμανοί εξορμούσαν κατά των δυτικών στόχων στην Αδριατική και τη νότιο Ιταλία. Το 1480 οι Οθωμανοί κατέλαβαν το Οτράντο και έσφαξαν όλους τους άνδρες αιχμαλώτους αφήνοντας 10.000 γυναίκες από τον πληθυσμό των 22.000. Ο Αμπουλάφια περιγράφει με λεπτομέρειες την άλωση του Οτράντο και τον αντίκτυπο στην ιταλική χερσόνησο, ενώ για την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως λέει ελάχιστα. Ίσως εννοεί ότι το μεγάλο αυτό γεγονός ήταν ένας θάνατος που είχε προαναγγεληθεί μερικούς αιώνες πριν από το τέλος.

Με το θάνατο του Μωάμεθ του Πορθητή τον Μάιο του 1481 στα σαράντα εννέα του χρόνια, ηγεμόνες της Ευρώπης όπως ο Κάρολος Η΄ της Γαλλίας και ο Φερδινάνδος της Αραγόνας αφυπνίστηκαν ως προς την τουρκική απειλή. Οι εσωτερικές έριδες ωστόσο ανάμεσα στους Ιταλούς και τους Γάλλους δεν επέτρεψαν να ευοδωθεί κάποια ενιαία προσπάθεια κατά των Οθωμανών. Το 1502

οι Τούρκοι απέσπασαν το Δυρράχιο από τους Ενετούς και το 1571 την Κύπρο. Η πρώτη σημαντική νίκη των συνασπισμένων χριστιανικών στόλων σημειώνεται τον ίδιο χρόνο στη ναυμαχία της Ναυπάκτου. Όπως σημειώνει και ο Μπορντέλ, στον οποίο αναφέρεται συχνά ο Αμπουλάφια, ο θρίαμβος αυτός προστάτησε οριστικά την Ιταλία από τον κίνδυνο της οθωμανικής εισβολής.

Η λεπτομερής περιγραφή των γεγονότων στη Μεσόγειο του 16ου αιώνα εμποδίζει τον συγγραφέα να παρουσιάσει το σύνολο του μετασχηματισμού του δυτικού κόσμου κατά τον αιώνα αυτό. Ο πιο εμβληματικός για τη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία αιώνας βρίσκεται κατακερματισμένος σε τρία Κεφάλαια. Οι «Μεταμορφώσεις στη Δύση» παρουσιάζουν εύστοχα την έξοδο των Ιβήρων στο ανοιχτό πέλαγος του Ατλαντικού. Η νέα τεχνολογία στη ναυπηγική και η χρήση οργάνων πλοήγησης έκαναν δυνατή την απόδραση από την κλειστή θάλασσα στο πέλαγος της Μεσογείου. Στα δύο όμως επόμενα Κεφάλαια, το ένα για τις «Ιερές και ανίερες συμμαχίες» και το άλλο για τον έλεγχο του Αιγαίου που έφερε σε σύγκρουση χριστιανούς και μουσουλμάνους, χάνονται οι λόγοι που καθιστούν τον 16ο αιώνα ορόσημο στην ιστορία της Ευρώπης.

Η δημογραφική ανάπτυξη της ηπείρου μετά από τις τρομερές επιδημίες του παρελθόντος και η ποικιλία του φαινομένου της οικονομικής ανάπτυξης που ακολούθησε προκάλεσαν σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές διαφοροποιήσεις που ήταν άγνωστες στον ευρωπαϊκό Μεσαίωνα. Η θρησκευτική μεταρρύθμιση, η διάδοση της τυπογραφίας, η ανάμιξη της κοσμικής εξουσίας στα ζητήματα της εκκλησίας, ακόμα και οι σχέσεις αρχόντων και υπηκόων, άλλαξαν ριζικά τη μορφή του κόσμου. Στον αιώνα αυτόν σημειώνεται και η αρχή της εμπορικής παρακμής της «Μεγάλης Θάλασσας». Έκτοτε οι οδοί του εμπορίου και ο πλούτος μετατοπίζονται βορειοδυτικά.

Ο Αμπουλάφια αποδίδει καλύτερα στην εξιστόρηση των γεγονότων όταν ασχολείται με τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της Μεσογείου και γίνεται αντιφατικός στις περιγραφές των εθνών κρατών του 19ου και του 20ού αιώνα. Αντιμετωπίζει έτσι με σκεπτικισμό τον ενθουσιασμό των Ευρωπαίων για την αναγέννηση του ελληνικού έθνους και την πίστη τους σε ένα «ανύπαρκτο» μυθολογικό πάνθεο, αλλά επαναλαμβάνει ο ίδιος ανάλογη αφοσίωση στην Τορά και στους εθνικούς μύθους που οδήγησαν κατά τον 20ό αιώνα στην κάθαρση της Παλαιστίνης από ξένα προς τον ιουδαϊσμό στοιχεία. Ανθρώπινες βέβαια αντιφάσεις που μας θυμίζουν ότι η βούληση και το θυμικό, ακόμα και των σημαντικών συγγραφέων, δεν ελέγχονται πάντοτε από τη λογική.

Ο τίτλος «Μια κατακερματισμένη Μεσόγειος, 1945-1990» ασφαλώς δεν ανήκει εκεί. Αν εξαιρεθεί η Ρωμαιοκρατία ακόμα και με τη βυζαντινή της εκδοχή, η Μεσόγειος υπήρξε κατακερματισμένη σε όλες περίπου τις εποχές της ιστορίας. Όπως ο ίδιος άλλωστε σημειώνει στο Συμπέρασμα του, «Αντί να ψάχνουμε για ενότητα, θα έπρεπε να προσέξουμε την ποικιλομορφία». Στην ποι-

κιλομορφία αυτή ακριβώς ανήκουν και οι δύο «οραματιστές» που προβάλλει, ο Μέγας Αλέξανδρος και ο Απόστολος Παύλος.

Αν πρέπει να συνοψίσουμε το έργο αυτό και τη σημασία του, θα λέγαμε ότι πρόκειται για την ιστορία της αέναης κίνησης ανθρώπων, ιδεών και αγαθών στο πιο εξανθρωπισμένο φυσικό στοιχείο της ιστορίας των πολιτισμών, τη Μεσόγειο.

ΘΑΝΟΣ ΒΕΡΕΜΗΣ
Ομότιμος Καθηγητής Ιστορίας
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η «ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ» μπορεί να σημαίνει πολλά πράγματα. Αυτό το βιβλίο είναι περισσότερο μία ιστορία της Μεσογείου Θάλασσας και όχι της στεριάς που την περιβάλλει. Πιο συγκεκριμένα, είναι μία ιστορία των ανθρώπων που διέσχισαν τη θάλασσα και έζησαν κοντά στις ακτές της, σε λιμάνια και σε νησιά. Το θέμα μου είναι η διαδικασία μέσω της οποίας η Μεσόγειος κατέστη σε διάφορους βαθμούς ενσωματωμένη σε μία και μόνη εμπορική, πολιτιστική, ακόμη (υπό τους Ρωμαίους) και πολιτική ζώνη, και για το πώς αυτές οι περιόδους ενσωμάτωσης έληξαν με βίαιη διάλυση μερικές φορές, είτε λόγω πολέμου είτε λόγω επιδημίας. Έχω διακρίνει πέντε ευκρινείς περιόδους: μία Πρώτη Μεσόγειο, η οποία περιήλθε στο χάος έπειτα από το 1200 π.Χ., δηλαδή γύρω στην εποχή που λέγεται πως έπεσε η Τροία, μία Δεύτερη Μεσόγειο, η οποία επέζησε έως περίπου το 500 μ.Χ., μία Τρίτη Μεσόγειο, η οποία ξεπρόβαλε αργά και μετά βίωσε μία μεγάλη κρίση την εποχή του Μαύρου Θανάτου (1347), μία Τέταρτη Μεσόγειο, που έπρεπε να τα βγάλει πέρα με τον αυξανόμενο ανταγωνισμό από τον Ατλαντικό και την κυριαρχία των ατλαντικών δυνάμεων, τελειώνοντας περίπου την εποχή της διάνοιξης της Διώρυγας του Σουέζ το 1869, και τέλος μία Πέμπτη Μεσόγειο, που έγινε το πέρασμα για τον Ινδικό Ωκεανό και βρήκε μία εκπληκτική νέα ταυτότητα κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.

Η δική μου «Μεσόγειος» είναι καθοριστικά η επιφάνεια της ίδιας της θάλασσας, οι παραλίες της και τα νησιά της, ιδίως οι πόλεις-λιμάνια που παρείχαν τα κύρια σημεία αναχώρησης και άφιξης γι' αυτούς που τη διέσχισαν. Αυτός είναι ένας στενότερος ορισμός απ' ό,τι εκείνος που έδωσε ο μεγάλος πρωτοπόρος της μεσογειακής ιστορίας, ο Φερνάν Μπροντέλ, που συχνά κάλυπτε μέρη πέρα από τη Μεσόγειο. Η Μεσόγειος του Μπροντέλ όμως και των περισσότερων από εκείνους που ακολούθησαν τα χνάρια του ήταν μία χερσαία μάζα που εκτεινόταν πολύ πέρα από την ακτογραμμή, όπως και μία λεκάνη γεμάτη με νερό, και υπάρχει ακόμα μία τάση να ορίζεται η Μεσόγειος σε σχέση με την καλλιέργεια της ελιάς ή τις κοιλάδες των ποταμών που εκβάλλουν σ' αυτήν. Επομένως, πρέπει κάποιος να ξετάσει τις, συχνά μόνιμες, παραδοσιακές κοινωνίες μέσα σ' αυτές τις κοιλάδες, οι οποίες παρήγαν τρόφιμα και πρώτες ύλες που αποτέλεσαν προϊόντα σταθερής ζήτησης του διαμεσογειακού εμπορίου, πράγμα που επίσης σημαίνει ότι οφείλει να συμπεριλάβει πραγματικούς στεριανούς που δεν πλησίασαν ποτέ τη θάλασσα. Η ενδοχώρα –τα γεγονότα που έλαβαν χώρα εκεί, τα προϊόντα που

προήλθαν ή πέρασαν από εκεί– δεν μπορεί φυσικά να αγνοηθεί, αλλά αυτό το βιβλίο επικεντρώνεται σε εκείνους που βούτηξαν τα δάχτυλα των ποδιών τους στη θάλασσα και, περισσότερο απ' όλα, ταξίδεψαν σ' αυτή, συμμετέχοντας άμεσα, σε μερικές περιπτώσεις, στο διαπολιτισμικό εμπόριο, στη διακίνηση θρησκευτικών και άλλων ιδεών, ή, λιγότερο σημαντικό, στις ναυτικές συγκρούσεις για την κυριαρχία των θαλάσσιων οδών.

Αναπόφευκτα, σ' αυτό που είναι ήδη ένα ογκώδες βιβλίο, έπρεπε να γίνουν δύσκολες επιλογές σχετικά με το τι θα έπρεπε να συμπεριληφθεί και τι να εξαιρεθεί. Οι λέξεις που χρησιμοποιούνται λιγότερο συχνά από ό,τι θα έπρεπε είναι το «ίως», το «πιθανώς», το «μπορεί» και το «πιθανότατα». Πάρα πολλές δηλώσεις, ιδίως σχετικά με την πρώιμη Μεσόγειο, μπορούν να διατυπωθούν κατ' αυτό τον τρόπο, με το ρίσκο να παραχθεί μία ομίχλη από αβεβαιότητες για τον αναγνώστη. Πρόθεσή μου υπήρξε να περιγράψω τους λαούς, τις διαδικασίες και τα γεγονότα που έχουν μεταμορφώσει ολόκληρη ή μεγάλο μέρος της Μεσογείου, παρά να γράψω μία σειρά από μικρο-ιστορίες των παρυφών της, όσο ενδιαφέρουσες κι αν μπορεί να είναι αυτές. Συνεπώς, έχω επικεντρωθεί σ' αυτό που θεωρώ μακροπρόθεσμα σημαντικό, όπως η ίδρυση της Καρχηδόνας, η εμφάνιση του Ντουμπρόβνικ, η επίδραση των Βέρβερων κουρσάρων ή η διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ. Οι θρησκευτικές αλληλεπιδράσεις απαιτούν χώρο, και φυσικά πολλή προσοχή δίνεται στις συγκρούσεις ανάμεσα στους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους, αλλά και οι Εβραίοι αξίζουν επίσης αρκετή προσοχή λόγω του εξέχοντος ρόλου τους ως εμπόρων στον πρώιμο Μεσαίωνα και ξανά κατά την πρώιμη σύγχρονη περίοδο. Έχω δώσει περίπου την ίδια κάλυψη σε κάθε αιώνα από τη στιγμή που φτάνω στην κλασική αρχαιότητα, διότι ήθελα να αποφύγω να γράψω ένα από εκείνα τα βιβλία με τη μορφή πυραμίδας στα οποία κάποιος προσπερνά βιαστικά τα πρώτα Κεφάλαια για να φτάσει στους βολικούς σύγχρονους καιρούς το ταχύτερο δυνατό. Οι χρονολογίες όμως που έχουν προσκολληθεί στα Κεφάλαια είναι κατά μεγάλη προσέγγιση, και διαφορετικά Κεφάλαια μερικές φορές πραγματεύονται γεγονότα της ίδιας περιόδου που συνέβησαν σε διαφορετικά άκρα της Μεσογείου.

Η Μεσόγειος που γνωρίζουμε τώρα διαμορφώθηκε από τους Φοίνικες, τους Έλληνες και τους Ετρούσκους στην αρχαιότητα, από τους Γενουάτες, τους Βενετούς και τους Καταλανούς στον Μεσαίωνα, από το ολλανδικό, το αγγλικό και το ρωσικό ναυτικό στους αιώνες πριν το 1800. Πράγματι, υπάρχει κάποια βάση στο επιχείρημα ότι μετά το 1500, και σίγουρα μετά το 1850, η Μεσόγειος κατέστη όλο και λιγότερο σημαντική στις ευρύτερες παγκόσμιες υποθέσεις και στο εμπόριο. Στα περισσότερα Κεφάλαια έχω επικεντρωθεί σε ένα ή δύο μέρη που πιστεύω ότι εξηγούν καλύτερα τις ευρύτερες μεσογειακές εξελίξεις –στην Τροία, στην Κόρινθο, στην Αλεξάνδρεια,

στο Αμάφι, στη Θεσσαλονίκη κλπ., αλλά η έμφαση δίδεται πάντα στους δεσμούς τους διαμέσου της Μεσογείου Θάλασσας και, όπου είναι δυνατό, σε μερικούς από τους ανθρώπους που επηρέασαν ή βίωσαν αυτές τις αλληλεπιδράσεις. Ένα αποτέλεσμα αυτής της προσέγγισης είναι το ότι λέω λιγότερα για τα ψάρια και τους ψαράδες απ' ό,τι θα περίμεναν μερικοί αναγνώστες. Τα περισσότερα ψάρια περνούν την ώρα τους κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας και οι ψαράδες τείνουν να αποπλέουν από το λιμάνι, να πιάνουν την ψαριά τους (συχνά σε κάποια απόσταση από το μητρικό λιμάνι τους) και να επιστρέφουν στη βάση τους. Ως επί το πλείστον, δεν έχουν έναν προορισμό στην άλλη πλευρά των νερών όπου θα έρθουν σε επαφή με άλλους λαούς και πολιτισμούς. Τα ψάρια που φέρνουν στο σπίτι μπορεί κάλλιστα να υποστούν επεξεργασία με κάποιον τρόπο, όπως να παστωθούν ή να διατηρηθούν σε άλμη, ή να γίνουν ακόμα και σάλτσα με δυνατή γεύση, και οι έμποροι που μετέφεραν αυτά τα προϊόντα στα πλοία τους συχνά αναφέρονται. Τα φρέσκα ψάρια θα πρέπει πολύ συχνά να αποτέλεσαν την τυπική τροφή για τα ναυτικά πληρώματα. Ειλικρινά όμως, τα δεδομένα σπανίζουν. Η προσοχή μου έχει στραφεί προς ό,τι συμβαίνει κάτω από την επιφάνεια της Μεσογείου με την άφιξη του υποβρυχιακού πολέμου στις αρχές του 20ού αιώνα.

Ελπίζω πως όσοι πάρουν στα χέρια τους αυτό το βιβλίο θα απολαύσουν την ανάγνωσή του όσο απόλαυσα κι εγώ τη συγγραφή του. Για την πρόσκληση να κάνω κάτι τέτοιο, καθώς και για την ενθουσιώδη ενθάρρυνσή τους μετά, είμαι βαθιά υπόχρεος στον Στιούαρτ Πρόφιτ των εκδόσεων Πένγκουιν και στον ατζέντη μου, Μπιλ Χάμιλτον, στο Α.Μ. Χιθ, και για περαιτέρω ενθάρρυνση στον Πίτερ Τζίνα και στον Τιμ Μπεντ στον αμερικανικό εκδοτικό μου οίκο, τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Οξφόρδης στη Νέα Υόρκη. Μία ιδιαίτερη ευχαρίστηση ήταν η ευκαιρία να επισκεφτώ ή να ξαναεπισκεφτώ μερικά από τα μέρη που αναφέρω. Έχω ωφεληθεί πολύ από τη φιλοξενία ενός αριθμού οικοδεσποτών στη Μεσόγειο και πέρα απ' αυτήν: ο Κλάιβ και η Τζεραλτίν Φινλέισον του Μουσείου του Γιβραλτάρ υπήρξαν καλοδεχτικοί όπως πάντα, και μου έδωσαν τη δυνατότητα όχι μόνο να ξαναεπισκεφτώ το Γιβραλτάρ αλλά και να κάνω μία εκδρομή περνώντας το στενό έως τη Θέουτα. Ευχαριστώ τον Τσαρλς Ντάλι, τον Ντόμινικ Φένετς, τους συναδέλφους τους στο Τμήμα Ιστορίας του Πανεπιστημίου της Μάλτας, τον αξιότιμο Βρετανό Υπάτο Αρμουςτή και τις κυρίες Άρτσερ και Ρόνι Μίκαλεφ του Βρετανικού Συμβουλίου που υπήρξαν υποδειγματικές οικοδέσποινες στη Μάλτα, την αξιότιμη Μαλτέζα πρέσβειρα στην Τυνησία, Βίκι-Ανν Κρεμόνα, που υπήρξε επίσης μία εξοχή οικοδέσποινα στην Τύνιδα και στη Μαχντία, τον Μοχάμετ Αουάντ, που δίκαια φημίζεται για τη φιλοξενία του, που μου άνοιξε τα μάτια στην πόλη του την Αλεξάνδρεια, τον Εντέμ Ελντέμ που μου αποκάλυψε ανύποπτες γωνιές της Κωνσταντινούπολης (και της Αλεξάνδρειας), τον

Ρέλτζα Σεφέροβιτς του Κροατικού Ιστορικού Ινστιτούτου στο Ντουμπρόβνικ που με βοήθησε πάρα πολύ εκεί, στο Μαυροβούνιο (στο Χέρτσεγκ Νόβι και στο Κότορ) και στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (στο Τρέμπιντζε), τον Έντουαρντ Μίρα που μοιράστηκε μαζί μου τις γνώσεις του για τη μεσαιωνική Βαλένθια επί τόπου, και τον Ολιβέτα Σένα που με προσκάλεσε στο Κάλιαρι για να τιμήσει τη μνήμη του μακαρίτη φίλου μου και διακεκριμένου ιστορικού της Μεσογείου Μάρκο Τανγκερόνι, δίνοντάς μου τη δυνατότητα να επισκεφθώ επίσης την αρχαία Νόρα. Επίσης επιθυμώ να ευχαριστήσω, πιο μακριά, το Ιστορικό Τμήμα του Πανεπιστημίου του Ελσίνκι και το φινλανδικό Υπουργείο Εξωτερικών που με προσκάλεσαν να αναπτύξω τις απόψεις μου σχετικά με την ιστορία της Μεσογείου σε μια πόλη της οποίας το μεγάλο φρούριο συχνά αποκαλείται το «Γιβραλτάρ του Βορρά», τη Φραντσέσκα Τριβελάτο που μου επέτρεψε να διαβάσω την έξοχη μελέτη της για το Λιβόρνο προτού αυτή εκδοθεί, τον Ρότζερ Μουρχάουζ που με εφοδίασε με μία πληθώρα κατ'άλληλων εικόνων, συχνά δύσκολο να βρεθούν, και τον Μπέλα Κούνα που υπήρξε ένας υποδειγματικός επιμελητής. Η σύζυγός μου, Άννα, εξερεύνησε μαζί μου τη Γιάφα, το Νέβε Τζεντέκ, το Τελ Αβίβ, την Τύνιδα, τη Μαχτιά και μεγάλες εκτάσεις της Κύπρου. Η Άννα ανέχτηκε ολοένα και μεγαλύτερα βουνά βιβλίων γύρω από την αρχαία και τη σύγχρονη Μεσόγειο σε ένα σπίτι ήδη γεμάτο από βιβλία πάνω στη μεσαιωνική Μεσόγειο. Οι κόρες μου Μπιάνκα και Ρόζα υπήρξαν υπέροχες σύντροφοι στα ταξίδια σε διάφορες γωνιές της Μεσογείου και με τροφοδότησαν με υλικό σε ποικίλα ζητήματα, όπως οι Μορίσκο και η Πορεία της Βαρκελώνης.

Είμαι επίσης πολύ ευγνώμων στα ακροατήρια στο Κέιμπριτζ, το Σεν Άντριους, το Ντάρχαμ, το Σέφιλντ, τη Βαλέτα και τη Φρανκφούρτη του Μάιν που ανταποκρίθηκαν τόσο εποικοδομητικά σε μία διάλεξη που έδωσα με θέμα: «Πώς να γράψετε την ιστορία της Μεσογείου». Στο Κέιμπριτζ, έλαβα βιβλιογραφικές και άλλες συμβουλές από τον Κόλιν και την Τζέιν Ρένφριου, τον Πολ Κάρτλετς, τον Τζον Πάτερσον, τον Άλεξ Μιούλεν, τον Ρίτσαρντ Ντάνκαν-Τζόουνς, τον Ουίλιαμ Ο'Ράλι, τον Χουμπέρτους Γιαν και τον Ντέιβιντ Ρέινολντς, μεταξύ άλλων, ενώ ο Ρότζερ Ντόου μού έδωσε πολύ ευγενικά ένα αντίγραφο από την υπέροχη μετάφρασή του με σχόλια της *Οδύσσειας*. Ο Τσαρλς Στάντον διάβασε το πρώτο χειρόγραφο και με διόρθωσε σε ορισμένα σημεία – δεν χρειάζεται να πω ότι τα λάθη που παραμένουν είναι δικά μου. Η Αλίσα Μπάντοου ενεπλάκη με ενθουσιασμό σε μακρές συζητήσεις για την αρχαία οικονομία, οι οποίες με βοήθησαν να αποσαφηνίσω τις ιδέες μου. Κανένα ίδρυμα δεν μπορεί να συγκριθεί με τα κολέγια του Κέιμπριτζ και της Οξφόρδης στην προσφορά μιας ευκαιρίας για να συζητήσει κανείς τις ιδέες του με ανθρώπους διαφόρων ειδικοτήτων, και οφείλω περισσότερο από όσα μπορώ να πω στο ερέθισμα του να έχω μετα-

ξύ των συναδέλφων μου στο Κάιους όχι μόνο μία πλειάδα πανεπιστημιακών ιστορικών αλλά τον Πολ Μπίνσι, τον Τζον Κέισι, τη Ρουθ Σκαρ, τον Νοέλ Σουγκιμούρα και (έως πρόσφατα) τον Κόλιν Μπάρου, όπως και τη Βικτώρια Μπέιτμαν, των οποίων τα σχόλια για το κείμενο εκτιμώ πολύ, και τον Μιχάλη Αγαθοκλέους του οποίου η καθοδήγηση στη νότια Κύπρο υπήρξε πολύ μεγάλη βοήθεια. Η Βιβλιοθήκη Κλασικών Σπουδών σάθηγε ιδιαίτερα γενναιόδωρη στο να καλύψει τις ανάγκες μου, όπως και ο Μαρκ Στάθαμ και το επιτελείο της Βιβλιοθήκης Κολεγίου Κάιους και Γκόνβιλ. Όταν στα τελικά στάδια της προετοιμασίας του χειρογράφου βρέθηκα ανήμπορος να φύγω από τη Νάπολη εξαιτίας μίας ηφαιστειακής έκρηξης –όχι του Βεζούβιου!–, ο Φραντσέσκο Σενατόρε και οι υπέροχοι συνάδελφοί του (Αλεσάντρα Περιτσιόλι, Τερέζα ντ'Ούρσο, Αλεσάντρα Κοέν και πολλοί άλλοι) μου προσέφεραν εξαιρετικά φιλοξενία, η οποία περιελάμβανε τη χρήση ενός γραφείου στο «Πανεπιστήμιο Φρειδερίκου Β΄», καθώς και ευχάριστη συζήτηση. Αμέσως μόλις καθάρισαν οι ουρανοί, ωφελήθηκα πάρα πολύ από μια ευκαιρία να συζητήσω τα θέματα αυτού του βιβλίου σε μία συνάθροιση στη Βίλα Λα Πιέτρα, την έδρα του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης στη Φλωρεντία, χάρη στην ευγενή καλοσύνη της Κάθριν Φλέμινγκ, και βελτίωσα περαιτέρω τις «Συμπερασματικές Σκέψεις» μου στη Νορβηγία, έπειτα από μία πρόσκληση από τους πάντα ευγενικούς διοργανωτές ενός συμποσίου που έγινε στο Μπέργκεν τον Ιούνιο του 2010 για να εορταστεί η απονομή του Βραβείου Χόλμπεργκ στη Νάταλι Ζίμον Ντέιβις.

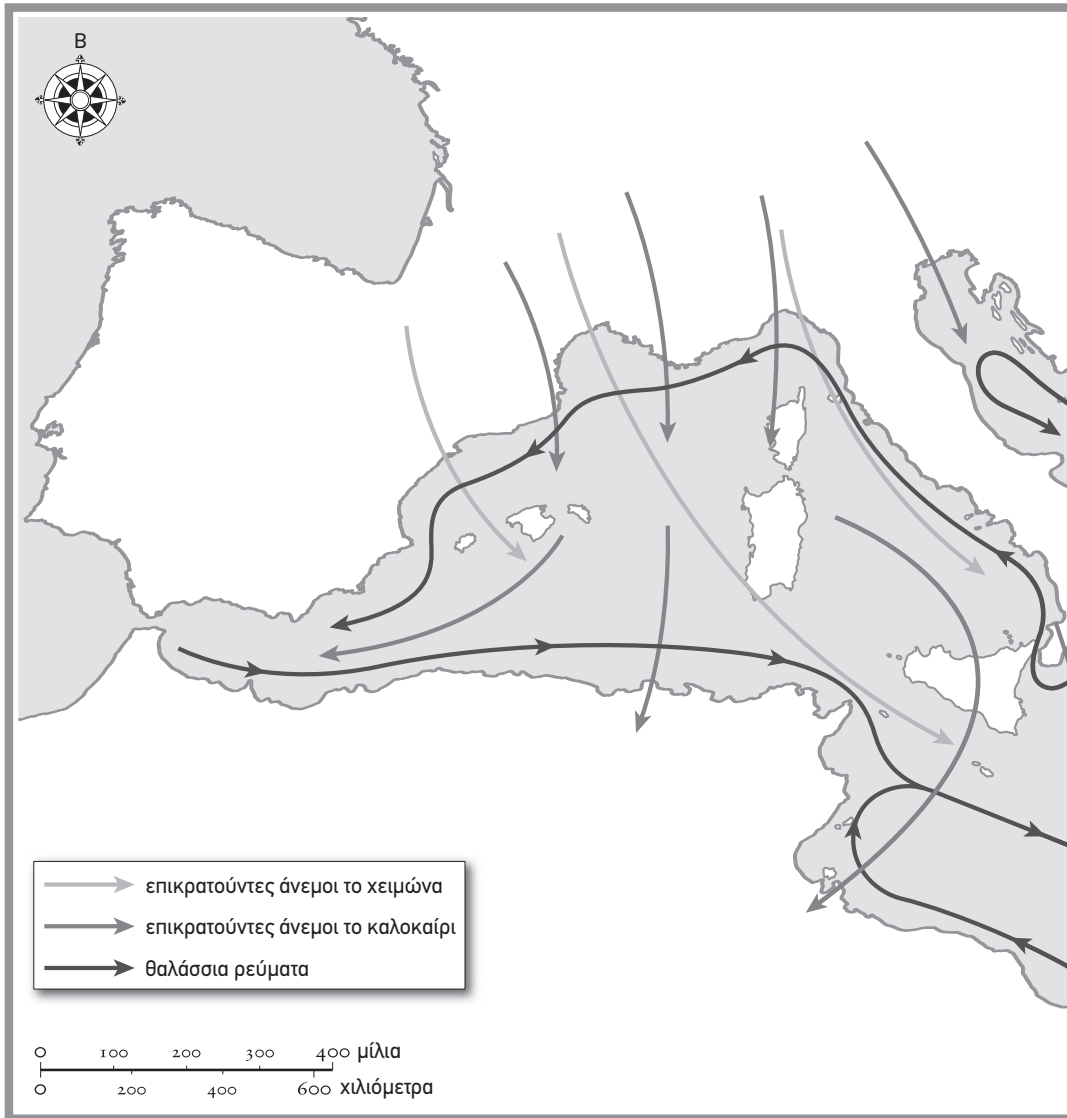
Το βιβλίο αυτό αφιερώνεται στη μνήμη των προγόνων μου, που ταξίδεψαν πέρα δώθε στη Μεσόγειο ανά τους αιώνες: από την Καστίλη στο Σαφέντ και την Τιβεριάδα στους Αγίους Τόπους, με μεσοδιαστήματα στη Σμύρνη, και μετά, με τον παππού μου, πίσω πάλι διαμέσου της θάλασσας στην Τιβεριάδα – ανάμεσά τους και ο προπάππος μου Τζέικομπ Μπεράμπ, που έφτασε στο Σαφέντ από τη Μακέδα στην Καστίλη, και οι διάφοροι Αμπουλάφια, Αμπολάφιο και Μπολάφι στο Λιβόρνο και σε ολόκληρη την Ιταλία. Ο τίτλος του βιβλίου προέρχεται από την εβραϊκή ονομασία της Μεσογείου· εμφανίζεται σε μία ευχή που πρέπει να λέει κανείς όταν ρίχνει τα μάτια του πάνω της: «Ευλογημένος είσαι, Κύριε και Θεέ μας, βασιλιά του Σύμπαντος, που έφτιαξες τη Μεγάλη Θάλασσα».

ΝΤΕΪΒΙΝΤ ΑΜΠΟΥΛΑΦΙΑ
Κέμπριτζ, 15 Νοεμβρίου 2010

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

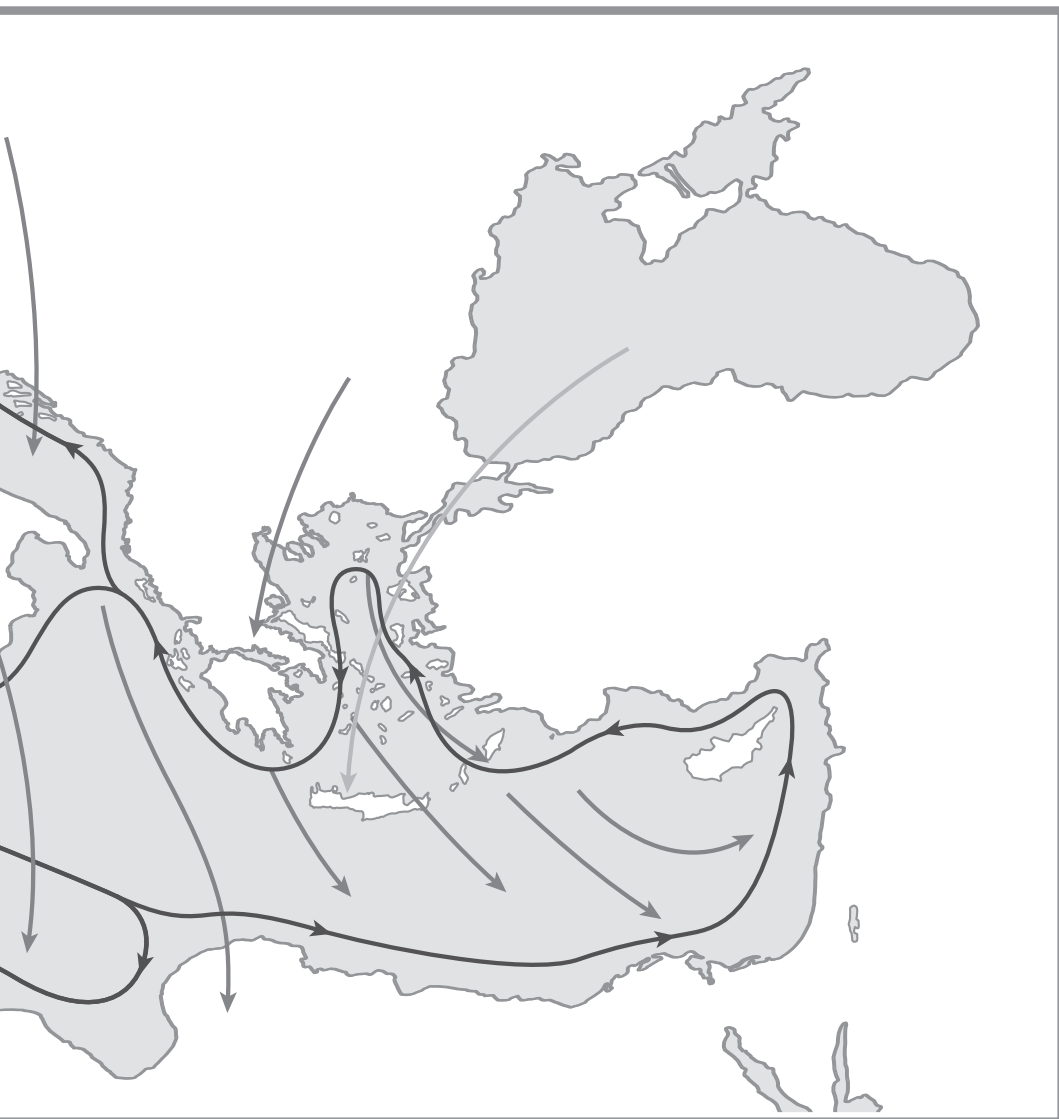
ΜΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ ΜΕ ΠΟΛΛΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

ΓΝΩΣΤΗ ΣΤΑ ΑΓΓΛΙΚΑ και στις ρομανικές γλώσσες ως η θάλασσα «ανάμεσα στις στεριές», η Μεσόγειος είχε και εξακολουθεί να έχει πολλά ονόματα: η «Θάλασσά Μας» για τους Ρωμαίους, η «Λευκή Θάλασσα» (*Ακντενιζ*) για τους Τούρκους, η «Μεγάλη Θάλασσα» (*Γιαμ γκαντόλ*) για τους Εβραίους, η «Μεσαία Θάλασσα» (*Μίτελμεερ*) για τους Γερμανούς, και πιο αμφίβολα η «Μεγάλη Πράσινη» για τους αρχαίους Αιγύπτιους. Οι σύγχρονοι συγγραφείς έχουν προσθέσει κι άλλες ονομασίες στο λεξιλόγιο, εφευρίσκοντας επίθετα όπως η «Εσωτερική Θάλασσα», η «Περίκλειστη Θάλασσα», η «Φιλική Θάλασσα», η «Πιστή Θάλασσα» των πολλών θρησκειών, η «Πικρή Θάλασσα» του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η «Διαφθείρουσα Θάλασσα» δεκάδων μικροοικολογιών, μεταμορφωμένων μέσω της σχέσης τους με γείτονες που τους εφοδιάζουν με ό,τι λείπει σ' αυτές και στους οποίους οι ίδιες μπορούν να προσφέρουν τα δικά τους περισσεύματα. Είναι η «Υγρή Ήπειρος» που, σαν πραγματική ήπειρος, αγκαλιάζει πολλούς λαούς, πολιτισμούς και οικονομίες μέσα σε έναν χώρο με ακριβή όρια. Είναι λοιπόν σημαντικό να αρχίσουμε ορίζοντας τα όριά της. Η Μαύρη Θάλασσα βρέχει ακτές από όπου σιτάρι, σκλάβοι, γούνες και φρούτα εξάγονταν στη Μεσόγειο από την αρχαιότητα, αλλά ήταν μια θάλασσα στην οποία μάλλον είχαν διεισδύσει οι έμποροι της Μεσογείου παρά μια θάλασσα της οποίας οι κάτοικοι συμμετείχαν στις πολιτικές, οικονομικές και θρησκευτικές αλλαγές που λάμβαναν χώρα στην ίδια τη Μεσόγειο – οι σύνδεσμοί της διαμέσου της στεριάς με τα Βαλκάνια, τις Στέπες και τον Καύκασο έδωσαν στους πολιτισμούς της κατά μήκος των ακτών της μία διαφορετική όψη και χαρακτήρα από εκείνους της Μεσογείου. Αυτό δεν ισχύει για την Αδριατική, που έχει συμμετάσχει ζωηρά στην εμπορική, πολιτική και θρησκευτική ζωή της Μεσογείου, χάρη στους Ετρούσκους και τους Έλληνες του Σπίνα, στους Βενετούς και τους Ραγούζιους στη μεσαιωνική και την πρώιμη σύγχρονη περίοδο, και στους επιχειρηματίες της Τεργέστης στους σύγχρονους καιρούς. Σ' αυτό το βιβλίο, τα όρια της Μεσογείου έχουν καθοριστεί εκεί όπου τα έθεσε πρώτα η φύση και κατόπιν ο άνθρωπος: στο Στενό του Γιβραλτάρ, στα Δαρδανέλια, με περιστασιακές εξορμήσεις προς την Κωνσταντινούπολη, αφού λειτουργούσε ως γέφυρα ανάμεσα στη Μαύρη και τη Λευκή Θάλασσα, και στις παράκτιες περιοχές που εκτείνονται από την Αλεξάνδρεια

έως τη Γάζα και τη Γιάφα. Και έπειτα, μέσα και κατά μήκος της Μεσογείου, αυτό το βιβλίο περιλαμβάνει τις πόλεις-λιμάνια, ιδίως εκείνες των οποίων οι πολιτισμοί συναντήθηκαν και αναμίχθηκαν –Λιβόρνο, Σμύρνη, Τεργέστη κλπ.–, και τα νησιά, κυρίως όταν οι κάτοικοί τους κοίταζαν προς τα έξω, κάτι που είναι ο λόγος για τον οποίο οι Κορσικανοί έχουν ένα χαμηλότερο προφίλ σ' αυτό το βιβλίο από ό,τι οι Μαλτέζοι.

Πρόκειται ίσως για μία στενότερη θεώρηση της Μεσογείου από εκείνη που έχουν παράσχει άλλοι συγγραφείς, αλλά σίγουρα είναι πιο συνεπής.

Αντικείμενο των βιβλίων πάνω στην ιστορία της Μεσογείου έχει υπάρξει η ιστορία των γαιών γύρω από τη Μεσόγειο, επιτρέποντας φυσικά κάποια προσοχή στην αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Δύο έργα ξεχωρίζουν εδώ. Το ογκώδες βιβλίο *Διαφθείρουσα Θάλασσα* των Πέρεγκριν Χόρντεν και Νίκολας Πουρσέλ του 2000 είναι ιδιαίτερα πλούσιο σε ιδέες σχετικά με την αγροτική ιστορία των γαιών που συνορεύουν με τη Μεσόγειο, υποθέτοντας ότι μια ιστορία της Μεσογείου θα έπρεπε να περιλαμβάνει την ξηρά που βρέχεται απ' αυτή σε ένα βάθος τουλάχιστον 16 χιλιομέτρων. Επιδεικνύουν κά-

ποια θεμελιώδη χαρακτηριστικά της μεσογειακής ανταλλαγής: τις «διασυνδέσεις» που ενώνουν διάφορα σημεία, και τις «χαλαρώσεις» όταν συνέβη εμπορική ύφεση. Σε τελική ανάλυση όμως απασχολούνται κυρίως με το τι συμβαίνει στην ξηρά και όχι πάνω στην επιφάνεια της ίδιας της θάλασσας. Και, επίσης, πάνω από όλους τους ιστορικούς της Μεσογείου απλώνεται η σκιά του Φερνάν Μπροντέλ (1902-85), του οποίου το βιβλίο *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός Κόσμος την Εποχή του Φιλίππου Β'*, που πρωτοεκδόθηκε το 1949, ήταν ένα από τα πιο πρωτότυπα και σημαντικά ιστορικά έργα που συντέθηκαν στον 20ό αιώνα. Από τη δεκαετία του 1950 και μετά ο Μπροντέλ οδήγησε τις έρευνες πολλών δεκάδων μελετητών όχι μόνο στην ιστορία της Μεσογείου αλλά και του Ατλαντικού και άλλων θαλασσών, και στις ύστερες μέρες του βασίλευε με αξιοπρέπεια και διάκριση πάνω στην υψηλού κύρους σχολή ιστορικών σπουδών Annales από τη βάση του στο μυστηριωδώς ονομαζόμενο «έκτο τμήμα» της École Pratique des Hautes Études στο Παρίσι. Οι ιδέες του όμως είχαν βλαστήσει αργά. Γάλλοι διανοούμενοι όπως ο αξιουσέβαστος Πολ Βαλερί, που πέθανε το 1945, είχαν συνεπαρθεί με την ιδέα ενός «μεσογειακού πολιτισμού» τον οποίο μοιράζονταν Γάλλοι, Ισπανοί και Ιταλοί, και που ήταν παρών στις πατρογονικές τους ακτές καθώς και στις αποικιακές τους κτήσεις στη Βόρειο Αφρική και στη Μέση Ανατολή. Το βιβλίο του Μπροντέλ αποτέλεσε το προϊόν ενός μακρού στοχασμού σε στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου στη Γαλλία, στην Αλγερία, στη Βραζιλία και στη Γερμανία, κατά τη διάρκεια του οποίου ο Μπροντέλ έκανε ένα διανοητικό ταξίδι από τη στενή μελέτη των παλαιών πολιτικών, που εξακολούθουσε να απασχολεί πολλούς Γάλλους ιστορικούς, διαμέσου των μεσογειακών ταυτοτήτων που υπέθεσε ως αξίωμα ο Βαλερί, στο γράψιμο της Ιστορίας με βάση τη γεωγραφία. Επιδεικνύοντας εγκυκλοπαιδική δεξιοτεχνία στη γνώση της ιστορίας ολόκληρης της Μεσογείου, και όχι μόνο του 16ου αιώνα, ο Μπροντέλ προσέφερε μία καινοφανή και συναρπαστική απάντηση στο ερώτημα πώς έχουν αλληλεπιδράσει οι κοινωνίες γύρω από τις παρυφές της. Στην καρδιά της προσέγγισης του Μπροντέλ ήταν η υπόθεσή του πως «κάθε αλλαγή είναι αργή» και ότι «ο άνθρωπος είναι φυλακισμένος σε ένα πεπερωμένο στο οποίο ο ίδιος ασκεί ελάχιστη επιρροή».¹ Αυτό το βιβλίο υποστηρίζει το αντίθετο και στις δύο περιπτώσεις. Ενώ ο Μπροντέλ προσέφερε αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί μια οριζόντια ιστορία της Μεσογείου, επιδιώκοντας να συλλάβει τα χαρακτηριστικά της μέσω της εξέτασης μιας συγκεκριμένης περιόδου, το ανά χείρας βιβλίο επιχειρεί να παράσχει μία κατακόρυφη ιστορία της Μεσογείου, δίνοντας έμφαση στην αλλαγή με την πάροδο του χρόνου.

Ο Μπροντέλ επέδειξε για την πολιτική ιστορία, αυτή που καταλαβαίνουμε ως «γεγονότα» (histoire événementielle), κάτι που έφτανε ως τα όρια της

περιφρόνησης.² Είδε τη γεωγραφία της Μεσογείου ως καθοριστική για το τι συνέβαινε μέσα στα όριά της. Παρέδωσε την πολιτική και τον πόλεμο στο τέλος μόνο του βιβλίου του και η πραγματική δύναμή του έγκειτο αλλού, στην κατανόησή του για την τοπογραφία και τις στεριές γύρω από τη Μεσόγειο, καθώς και στα σημαντικά χαρακτηριστικά της ίδιας της Μεσογείου Θάλασσας: τους ανέμους και τα ρεύματά της, τα οποία βοήθησαν να καθοριστούν τα δρομολόγια που ακολουθούσαν οι άνθρωποι για να τη διασχίσουν. Στην πραγματικότητα, η Μεσόγειος του Μπροντέλ εκτεινόταν πολύ πέρα από τη θάλασσα, ώστε να συμπεριλάβει όλες τις στεριές των οποίων η οικονομική ζωή καθοριζόταν με κάποιον τρόπο από ό,τι συνέβαινε εκεί: κατάφερε σε διάφορα σημεία να φέρει μέσα στους υπολογισμούς του την Κρακοβία και τη Μαδέιρα. Έπειτα απ' αυτόν, ο Τζον Πράιερ έχει θέσει ισχυρή έμφαση στους περιορισμούς που επέβαλλαν οι άνεμοι και τα ρεύματα, υποστηρίζοντας ότι οι πλοηγοί του Μεσαίωνα και της πρώιμης σύγχρονης εποχής βρήκαν δύσκολο να πλεύσουν κατά μήκος της βορειοαφρικανικής ακτής, και δίνοντας έμφαση στη σημασία της ανοιχτής εποχής μεταξύ της άνοιξης και του φθινοπώρου, οπότε ήταν δυνατό να πλεύσει κανείς στη θάλασσα έχοντας ούριους κατάλληλους ανέμους. Οι Χόρντεν και Πουρσέλ αντιτίθενται σ' αυτό υποστηρίζοντας ότι οι ναυτικοί ήταν προετοιμασμένοι να κινηθούν σε πρόσθετα θαλάσσια δρομολόγια όπου οι άνεμοι και τα ρεύματα ήταν λιγότερο ευνοϊκά, αλλά όπου τους προσέλκυαν άλλα συμφέροντα – εμπορικά ή πολιτικά.³ Οι δυνάμεις της φύσης μπορούσαν τότε να αντιμετωπιστούν με δεξιότητες και εφευρετικότητα.

Τα φυσικά χαρακτηριστικά αυτής της θάλασσας σίγουρα δεν μπορούν να εκληφθούν ως δεδομένα. Η Μεσόγειος έχει πολλά χαρακτηριστικά, τα οποία απορρέουν από το χαρακτήρα της ως κλειστής θάλασσας. Στις μακρινές γεωλογικές εποχές ήταν τελείως κλειστή και μεταξύ 12 και 5 εκατομμυρίων χρόνων πριν από τη σημερινή εποχή η εξάτμιση έφτασε στο σημείο να καταντήσει η λεκάνη της Μεσογείου μία βαθιά και άδεια έρημος. Από τότε που ο Ατλαντικός δημιούργησε ένα ρήγμα προς αυτήν, πιστεύεται ότι πλημμύρισε με νερό μέσα σε δύο χρόνια. Χάνει νερό μέσω της εξάτμισης ταχύτερα απ' ό,τι μπορούν να το αναπληρώσουν τα ποτάμια συστήματα που εκβάλλουν σ' αυτήν, πράγμα που δεν αποτελεί έκπληξη αν θυμηθεί κανείς πόσο μικροσκοπικοί είναι μερικοί από τους ποταμούς: οι μικροί ποταμοί της Σικελίας και της Σαρδηνίας, οι ιστορικοί αλλά καθόλου σημαντικοί σε μέγεθος Τίβερης και Άρνος (ο Άρνος γίνεται ένας μικρός χειμάρρος ψηλότερα από τη Φλωρεντία στα μέσα στο καλοκαίρι). Είναι αλήθεια ότι στη Μεσόγειο χύνονται νερά από το τεράστιο ποτάμιο σύστημα του Νείλου, και ο Πάδος και ο Ρήνος έχουν επίσης κάποια συμβολή. Από τους άλλους ευρωπαϊκούς ποταμούς, ο Δούναβης και τα ρωσικά ποτάμια συστήματα έχουν μία έμμε-

ση μόνο συμβολή, διότι η Μαύρη Θάλασσα δέχεται νερό από πολλές μεγάλες αρτηρίες που εκτείνονται βαθιά μέσα στην ηπειρωτική μάζα. Το αποτέλεσμα είναι να έχει η Μαύρη Θάλασσα πλεόνασμα από μη εξατμιζόμενο νερό, δημιουργώντας ένα ταχύ ρεύμα που περνά βιαστικά από την Κωνσταντινούπολη προς το βορειοανατολικό Αιγαίο. Αυτό όμως καλύπτει μόνο το 4% της απώλειας υδάτων της Μεσογείου, και η κύρια πηγή που αναπληρώνει τις απώλειες λόγω εξάτμισης είναι ο Ατλαντικός Ωκεανός, που παρέχει μία σταθερή ροή ψυχρού ατλαντικού ύδατος, η οποία ως έναν βαθμό αντισταθμίζεται από την εκροή μεσογειακού ύδατος που (λόγω της εξάτμισης) έχει μεγαλύτερη περιεκτικότητα σε αλάτι. Το εισρέον νερό κυλά πάνω από το εκρέον.⁴ Το γεγονός ότι η Μεσόγειος είναι ανοιχτή στα άκρα της είναι συνεπώς κείριας σημασίας για την επιβίωσή της ως θάλασσας. Το άνοιγμα ενός τρίτου διαύλου στο Σουέζ είχε μικρότερες συνέπειες, αφού το θαλάσσιο δρομολόγιο διέρχεται από στενά κανάλια, αλλά έχει φέρει στη Μεσόγειο τύπους ψαριών που ενδημούν στην Ερυθρά Θάλασσα και στον Ινδικό Ωκεανό.

Η εισροή υδάτων από τον Ατλαντικό απέτρεψε τους μεσαιωνικούς πλοηγούς από το να κάνουν τακτικές διελεύσεις από το Στενό του Γιβραλτάρ, αν και δεν απέτρεψε τους Βίκινγκς, τους σταυροφόρους και άλλους να μπουν στη Μεσόγειο. Τα κύρια ρεύματα ακολουθούν τις ακτές της Αφρικής προς ανατολάς από το Γιβραλτάρ, ελίσσονται προσπερνώντας το Ισραήλ και τον Λίβανο και κάνοντας τον γύρο της Κύπρου και μετά κάνουν το γύρο του Αιγαίου, της Αδριατικής και του Τυρρηνικού Πελάγους και ακολουθούν τις γαλλικές και ισπανικές ακτές πίσω προς τις Ηράκλειες Στήλες.⁵ Αυτά τα ρεύματα έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην ευκολία με την οποία τα πλοία μπόρεσαν να κινηθούν στη Μεσόγειο, τουλάχιστον στην εποχή των κουπιών και των ιστίων. Έχει ακόμη καταστεί δυνατό, με αλλαγή του μπανταρίσματος των ιστίων, να χρησιμοποιήσει κανείς τα ρεύματα για να κινηθεί κόντρα στους ανέμους της Μεσογείου. Τα καιρικά συστήματα στην περιοχή τείνουν να κινούνται από δυσμάς προς ανατολάς· έτσι, μπορεί κάποιος να εκμεταλλευτεί επικερδώς τους ανέμους για να μεταφέρει εμπορεύματα με πλοία την άνοιξη από τα λιμάνια ανάμεσα στη Βαρκελώνη και την Πίζα προς τη Σαρδηνία, τη Σικελία και το Λεβάντε, αν και η κύρια επιρροή που ασκείται στη Δυτική Μεσόγειο κατά το χειμώνα είναι το καιρικό σύστημα του Βόρειου Ατλαντικού, ενώ το καλοκαίρι είναι το υποτροπικό υψηλό του Ατλαντικού που σταθμεύει πάνω από τις Αζόρες. Ο υγρός και ανεμοδαρμένος καιρός το χειμώνα χαρακτηρίζεται από τον *μιστράλ*, που φέρνει ψυχρό αέρα στις πεδιάδες της Προβηγκίας, αλλά έχει και πολλά κοντινά ξαδέλφια όπως η *μπόρα* και η *τραμοντάνα* στην Ιταλία και την Κροατία. Ο Τζων Πράιουρ έχει επισημάνει ότι ο «Κόλπος του Λιονταριού» στα ανοιχτά της Προβηγκίας ονομάζεται έτσι επειδή ο βρυχηθμός του *μιστράλ* θυμίζει εκείνον του λιονταριού.⁶ Κανείς

δεν πρέπει να υποτιμά το δυσάρεστο ή τον κίνδυνο μιας χειμερινής καταιγίδας στη Μεσόγειο, παρά τη σύγχρονη εικόνα μιας θάλασσας που τη λούζει ο ήλιος. Περιστασιακά συστήματα χαμηλού βαρομετρικού αναπτύσσονται πάνω από τη Σαχάρα και παρασύρονται βόρεια ως ένας ανησυχητικός άνεμος γνωστός ως *σιρόκο* (Ιταλία), *γάλοκ* (Καταλονία) ή *χαμσίν* (Ισραήλ, Αίγυπτος). Τεράστιες ποσότητες κόκκινης σκόνης της Σαχάρας μπορεί να εναποτεθούν πάνω στις στεριές που περιβάλλουν τη Μεσόγειο. Για όσο καιρό τα πλοία βασιζόνταν στη δύναμη των ιστίων για τον πλου τους, οι επικρατούντες βόρειοι άνεμοι καθιστούσαν επικίνδυνη τη ναυτιλία κατά μήκος των ακτών της Βορείου Αφρικής, διότι απειλούσαν να ριξουν τα πλοία στις αμμώδεις ξέρες και τους υφάλους των νότιων μεσογειακών ακτών, ενώ (όπως παρατηρεί επίσης ο Πράιορ) η πιο απότομη κλίση πολλών από τις ακτές της Βόρειας Μεσογείου τις καθιστούσε πολύ πιο ελκυστικές στους πλοηγούς, όπως και οι όρμοι και οι παραλίες τους. Αυτοί οι όρμοι ωστόσο αποτελούσαν για πολύ καιρό δέλεαρ για τους πειρατές που έψαχναν για μία κόγχη ή χαρμάδα.⁷ Το πέρασμα από δυτικά προς τα ανατολικά, το περίφημο λεβαντίνικο εμπόριο του Μεσαίωνα, ήταν ευκολότερο για πλοία που ξεκινούσαν από τη Γένοβα ή τη Μασσαλία την άνοιξη και ακολουθούσαν τις βόρειες ακτές της Μεσογείου, περνούσαν από τη Σικελία και την Κρήτη και περιέπλεαν την Κύπρο για να φτάσουν στην Αίγυπτο. Μέχρι την έλευση του ατμόπλοιου δεν αποτελούσε τυπική πρακτική το να κόψει κανείς δρόμο κατευθείαν από την Κρήτη προς τις εκβολές του Νείλου. Φυσικά δεν μπορεί κανείς να είναι απολύτως σίγουρος ότι οι άνεμοι και τα ρεύματα έχουν παραμείνει τα ίδια. Υπάρχουν όμως αρκετές αναφορές σε κλασικές και μεσαιωνικές πηγές σε ανέμους όπως ο *βοριάς* που φυσά από τα βορειοδυτικά, ώστε να καθίσταται σαφές πως η *μπόρα* έχει μια πολύ μακρά ιστορία.

Οι αλλαγές στο κλίμα θα μπορούσαν να έχουν σημαντικές συνέπειες για την παραγωγικότητα των γαιών κοντά στη Μεσόγειο, με άμεσο αντίκτυπο στο εμπόριο του μεσογειακού σιταριού, το οποίο ήταν τόσο σπουδαίο για την αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα και κατόπιν έχασε την πρωτοκαθεδρία του. Μία πώση της θερμοκρασίας του κλίματος κατά τον 16ο και 17ο αιώνα βοηθά να εξηγηθεί το γιατί οι σιτοβολώνες έπαψαν να καλλιεργούνται και γιατί οι εισαγωγές σιταριού από τη βόρεια Ευρώπη έγιναν εκπληκτικά συνηθισμένες, ενισχύοντας τη θέση των Ολλανδών και Γερμανών εμπόρων στη Μεσόγειο. Η ξήρανση των παραλιακών περιοχών πιθανώς να οφείλεται σε κλιματική αλλαγή, αν και εδώ είναι σημαντικό ότι είναι συχνά φανερό η ανθρώπινη παρέμβαση: στη Βόρειο Αφρική νέα κύματα αραβικής εισβολής τον 11ο και 12ο αιώνα μπορεί να είχαν ως αποτέλεσμα την παραμέληση των φραγμάτων και των αρδευτικών έργων, με συνέπεια να υποφέρει η γεωργία. Η οικονομική παρακμή στη Μικρά Ασία κατά την περίοδο

της ύστερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας επιτάθηκε από την εγκατάλειψη των αμπελιών και των ελαιώνων οι οποίοι είχαν κρατήσει στη θέση του το χώμα που τώρα παρασυρόταν μέσα στα ποτάμια και τα έφρασε με εναπόθεση λάσπης.⁸ Στους σύγχρονους καιρούς, τα φράγματα, ιδίως το Μεγάλο Φράγμα του Ασουάν στην Άνω Αίγυπτο, έχουν αλλάξει το ρου των υδάτων προς τη Μεσόγειο, κάτι που έχει συνέπειες στα ρεύματα και την υγρασία. Είναι ο άνθρωπος εκείνος που έχει αλλάξει τον κύκλο των εποχών στον Νείλο, μεταμορφώνοντας αποφασιστικά την οικονομική ζωή της Αιγύπτου και θέτοντας ένα τέλος στις ετήσιες πλημμύρες, τις οποίες οι αρχαίοι Αιγύπτιοι απέδιδαν στους θεούς τους. Από την άλλη πλευρά, ο γεωγράφος Άλφρεντ Γκρόουβ και ο οικολόγος Όλιβερ Ράκχαμ έχουν υποστηρίξει ότι τα ανθρώπινα πλάσματα είχαν λιγότερο δραστικό αντίκτυπο στο μεσογειακό περιβάλλον απ' ό,τι συνήθως υποτίθεται, διότι η φύση των μεσογειακών γαιών δείχνει να έχει μία ικανότητα να συνέρχεται από τις κλιματικές ή άλλες μεταβολές καθώς και από την κακομεταχείριση που υφίσταται. Υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι δεν ορίζουν την εξέλιξη του κλίματος, ή τουλάχιστον δεν το έκαναν πριν από τον 20ό αιώνα. Ακόμη και η διάβρωση, όσο κι αν συμπεριλάβει κανείς έναν ανθρώπινο ρόλο, λαμβάνει επίσης χώρα με φυσικό τρόπο – συνέβαινε ακόμη και στην εποχή των δεινοσαύρων. Μία περιοχή στην οποία έχει αναφερθεί συχνά ο ανθρώπινος αντίκτυπος είναι η αποψίλωση των δασών, που είχε φοβερές συνέπειες στη Σικελία, στην Κύπρο και κατά μήκος της ισπανικής ακτής. Η ζήτηση για ξυλεία για τα πλοία έχει καλυφθεί με την εκκαθάριση της γης για νέες ή επεκτεινόμενες κωμοπόλεις και χωριά, αλλά μπορεί και εδώ να υποστηριχτεί το επιχείρημα ότι συχνά έχει λάβει χώρα η φυσική αναγέννηση. Οι Γκρόουβ και Ράκχαμ είναι λιγότερο αισιόδοξοι σχετικά με το μέλλον που αντιμετωπίζει η Μεσόγειος, καθώς γίνεται υπερεκμετάλλευση των υδάτινων πόρων και των αλιευτικών αποθεμάτων και, σε μερικές περιοχές, απειλείται ερημοποίηση, που πιθανώς να είναι χειρότερη αν οι αξιόπιστες προφητείες για την παγκόσμια υπερθέρμανση αποδειχτούν έστω και εν μέρει ακριβείς.⁹ Το να κοιτάξει κανείς πίσω προς την ιστορία της Μεσογείου είναι το ίδιο με το να παρατηρεί μία συμβίωση του ανθρώπου με τη φύση η οποία πρόκειται να τελειώσει.

Αυτό το βιβλίο δεν αρνείται τη σημασία των ανέμων και των ρευμάτων, αλλά στοχεύει να φέρει στο προσκήνιο την ανθρώπινη εμπειρία της διάσχισης της Μεσογείου ή της διαβίωσης στις κωμοπόλεις-λιμάνια και στα νησιά που εξηρτούντο από τη θάλασσα για την ύπαρξή τους. Ο ανθρώπινος παράγοντας έχει υπάρξει πιο σημαντικός στη διαμόρφωση της ιστορίας της Μεσογείου από ό,τι ο Μποντέλ ήταν ποτέ έτοιμος να παραδεχτεί. Το βιβλίο είναι γεμάτο με πολιτικές αποφάσεις: με ναυτικές δυνάμεις που ξεκινούν να κατακτήσουν τις Συρακούσες ή την Καρχηδόνα, την Άκρα ή την Αμμόχωστο,

τη Μινόρκα ή τη Μάλτα. Το γιατί μερικά από αυτά τα μέρη ήταν στρατηγικά σημαντικά είχε να κάνει σε σημαντικό βαθμό από τη γεωγραφία – όχι απλώς τους ανέμους και τα κύματα αλλά και από άλλους περιορισμούς: τα φρέσκα τρόφιμα και το νερό πάνω σε ένα εμπορικό σκάφος μπορούσαν να επαρκέσουν μόνο για μία ή δύο εβδομάδες, αλλά ήταν πολύ ογκώδη για να φορτωθούν σε μεγάλες ποσότητες πάνω σε μία πολεμική γαλέρα που είχε ελάχιστο διαθέσιμο χώρο. Αυτό το απλό γεγονός σήμαινε ότι ο έλεγχος της ανοιχτής θάλασσας ήταν μία πολύ σκληρή πρόκληση, τουλάχιστον στην εποχή των ιστιών. Δίχως πρόσβαση σε φιλικά λιμάνια απ' όπου μπορούσαν να παραληφθούν εφόδια και να καθαριστούν και να καλαφατιστούν τα πλοία, καμία δύναμη, όσα πολεμικά πλοία κι αν διέθετε, δεν μπορούσε να κυριαρχήσει στα θαλάσσια δρομολόγια. Πρέπει συνεπώς να δει κανείς τις συγκρούσεις για τον έλεγχο της Μεσογείου ως αγώνες για την κυριαρχία των ακτών της, των λιμανιών και των νησιών και όχι ως μάχες για ανοιχτές θαλάσσιες εκτάσεις.¹⁰ Για να ελεγχθεί η σχεδόν διαρκής απειλή της πειρατείας, ήταν συχνά απαραίτητο να εμπλακεί κανείς σε ζοφερές συμφωνίες με τους πειρατές και τους κυρίους τους, οι οποίοι επέτρεπαν την ελεύθερη διέλευση των εμπορικών πλοίων με αντάλλαγμα δώρα και δωροδοκίες. Οι προωθημένες θέσεις ήταν ανεκτίμητες. Η θέση της Κέρκυρας είχε ως συνέπεια να αποτελεί το μήλον της Έριδος επί αιώνες από εκείνους που επιδίωκαν να ελέγξουν την είσοδο στην Αδριατική. Οι Καταλανοί και μετά οι Βρετανοί οργάνωσαν μία γραμμή κτήσεων κατά μήκος της Μεσογείου, που εξυπηρέτησε καλά τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντά τους. Παραδόξως ωστόσο τα μέρη που επιλέχθηκαν ως λιμάνια ήταν συχνά φτωχά ως ναύσταθμοι: τα φυσικά πλεονεκτήματα δεν αποτελούσαν σε καμία περίπτωση το μόνο σκεπτικό. Η Αλεξάνδρεια ήταν δύσκολη σε πρόσβαση μέσα από τη συχνά φουρτουνιασμένη θάλασσα, η μεσαιωνική Βαροκελώνη προσέφερε ελάχιστα περισσότερα από μία παραλία, η Πίζα τίποτε άλλο από μερικά μικρά αραξοβόλια κοντά στις εκβολές του Άρνου, και ακόμη και στη δεκαετία του 1920 τα πλοία που έφταναν στη Γιάφα ήταν υποχρεωμένα να ξεφορτώνουν στα ανοιχτά. Ο ναύσταθμος της Μεσσήνης βρίσκεται κοντά στα ορμητικά νερά αυτών που οι κλασικοί σχολιαστές αναγνώριζαν ως δίδυμους τρόμους της Σκύλλας και της Χάρυβδης.¹¹

Η ανθρώπινη ιστορία εμπεριέχει τη μελέτη του παράλογου όπως και του λογικού, τις αποφάσεις που έλαβαν άτομα ή ομάδες που είναι δύσκολο να γίνουν κατανοητές λόγω της απόστασης των αιώνων ή των χιλιετιών, και που μπορεί να ήταν δύσκολο να κατανοηθούν ακόμη και την εποχή που ελήφθησαν. Παρ' όλ' αυτά μικρές αποφάσεις, όπως το χτύπημα των φτερών μιας πεταλούδας, μπορούσαν να έχουν τεράστιες συνέπειες: η ομιλία ενός πάπα στο Κλερμόν της Γαλλίας το 1095, φορτισμένη με ασαφή αλλά παθιασμένη

ρητορεία, μπορούσε να εξαπολύσει 500 χρόνια σπαυροφοριών. Οι διαφωνίες ανάμεσα σε αντίπαλους Τούρκους διοικητές, σε αντίθεση με τη χαρισματική ηγεσία από χριστιανικής πλευράς, μπορούσαν να επιφέρουν αιφνιδιαστική ήττα στους οθωμανικούς στρατούς και το ναυτικό τους, όπως συνέβη στη Μάλτα το 1565 – και ακόμη και τότε η Ισπανία άργησε περισσότερο να στείλει βοήθεια απ' ό,τι απαιτούσε το επείγον της κατάστασης, διακινδυνεύοντας την απώλεια του ελέγχου των υδάτων γύρω από μία από τις πολυτιμότερες κτήσεις της, τη Σικελία. Μάχες κερδήθηκαν απέναντι σε μεγάλες δυσαναλογίες. Οι νίκες των έξοχων ναυτικών διοικητών όπως ο Λύσανδρος, ο Ρότζερ ντε Λαούρια και ο Οράτιος Νέλσον μεταμόρφωσαν τον πολιτικό χάρτη της Μεσογείου και αναστάπωσαν τα ιμπεριαλιστικά σχέδια εκείνων της Αθήνας, της Νάπολης ή της ναπολεόντειας Γαλλίας. Οι πρίγκιπες του εμπορίου έθεταν το δικό τους κέρδος πάνω από την υπόθεση της χριστιανικής πίστης. Ο τροχός της ρουλέτας γυρίζει και η έκβαση είναι απρόβλεπτη, αλλά τον τροχό τον γυρίζουν ανθρώπινα χέρια.

Για περισσότερα από 3.000 χρόνια, η Μεσόγειος υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα του παγκόσμιου πολιτισμού. Από την εποχή της Τροίας μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα, η ανθρώπινη δράση στην περιοχή της Μεσογείου έχει παίξει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της παγκόσμιας ιστορίας. Η ΜΕΓΑΛΗ ΘΑΛΑΣΣΑ του Ντέιβιντ Αμπουλάφια είναι η πρώτη πλήρης ιστορική μελέτη για τη διαχρονική περιπέτεια των λαών της Μεσογείου από την εποχή της ανέγερσης του μυστηριώδους ναού στη Μάλτα γύρω στο 3.500 π.Χ. μέχρι και την πρόσφατη, εκ νέου επινόηση των μεσογειακών ακτών ως τουριστικού προορισμού.

Ο Αμπουλάφια περιγράφει εκείνες τις πόλεις οι οποίες άσκησαν ιδιαίτερη επίδραση ή ταυτίστηκαν με συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους – πόλεις όπως η Αλεξάνδρεια, η Βενετία και η Θεσσαλονίκη. Αποδίδει την ακμή τους στην ικανότητά τους να γίνονται κέντρα συνύπαρξης πολλών διαφορετικών λαών, θρησκευμάτων και εθνικών ταυτοτήτων. Επιπλέον, παρουσιάζει την ιστορία συγκεκριμένων πληθυσμών καθώς και προσωπικοτήτων, οι οποίες προσδίδουν ζωντάνια και αμεσότητα στις ευρύτερες εξελίξεις που αναφέρονται στο βιβλίο – λόγου χάρη, οι Μουσουλμάνοι και οι Εβραίοι προσκυνητές που κατευθύνονταν ανατολικά, ξεκινώντας από την Ισπανία του 12ου αιώνα, βασιλείς της Σικελίας, Οθωμανοί σουλτάνοι και ναύαρχοι από τη Βρετανία, τη Γαλλία και την τσαρική Ρωσία.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΘΑΛΑΣΣΑ απλώνεται σε όλη την ιδιόμορφη έκταση της Μεσογείου, από το Γιβραλτάρ μέχρι τη Συρία, από τη Γένοβα μέχρι την Τυνησία, δίνοντας έμφαση στη σύγκρουση και την αντίθεση, εθνική, γλωσσική, θρησκευτική και πολιτική. Έτσι, χαρτογραφεί τον τρόπο με τον οποίο η Μεσόγειος έγινε «πιθανόν ο πιο κατάλληλος χώρος για αλληλεπίδραση πολιτισμών και λαών σε ολόκληρο τον πλανήτη».

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

ΤΑΤΟΪΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550

www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ISBN 978-960-496-534-2

9 789604 965342

ΚΩΔ. ΜΗΧ. ΣΗΜ. 09130

ΔΙΑΒΑΖΩ ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΓΙΑΤΙ ΜΕ ΕΝΑ ΒΙΒΛΙΟ ΤΑΞΙΔΕΥΩ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ